УДК 94(470.41)

Д.И. Әхмәтов

ТАТАРСТАН АССРДА БАЛИГЪ БУЛМАГАННАР АРАСЫНДА СУКБАЙЛЫК ҺӘМ КҮЗӘТҮЧЕСЕЗЛЕККӘ КАРШЫ КӨРӘШ ЧАРАЛАРЫ (1945–1953 ЕЛЛАР)

В настоящей работе рассматривается изучение системы ликвидации детской безнадзорности и правонарушений, сформированной в 1945–1953 гг. Материал изложен на основании специально-научных и общенаучных методов: сравнение изучаемых явлений, описание, а также элементы биографического анализа. При подготовке статьи использованы как общие, так и специальные методы исторического исследования: хронологический, логический, аналитический, историко-системный и др.

При подготовке исследования использованы документы Государственного архива Республики Татарстан, личные воспоминания ветеранов-сотрудников милиции, газеты и журналы. На основе анализа информации по данной тематике делается основной вывод о том, что проблемы детской безнадзорности, беспризорности и правонарушений среди несовершеннолетних были успешно решены на уровне советской власти в послевоенное годы в СССР, в том числе ТАССР 1945–1953 гг. В статье изложены основные мероприятия сформировавшейся данной системы, а также особое внимание уделено недостаткам в работе с безнадзорными детьми и подростками, склонными к совершению правонарушений.

Ключевые слова: ТАССР, беспризорность, детская безнадзорность, правонарушения, подростковая преступность, профилактика детской преступности опека, дети-сироты.

This paper examines the study of the system for the elimination of child neglect and delinquency, formed in 1945–1953, the analysis of the experience accumulated by the Soviet state to overcome these problems. The material is presented on the basis of a number of traditional general scientific and special scientific methods: comparison of the studied phenomena, description, as well as elements of biographical analysis. The analysis was carried out on the basis of the materials of the TASSR published and archival sources. The main conclusion is made that the problems of child neglect, homelessness and juvenile delinquency were successfully solved at the level of the Soviet government in the post-war years: the state in the post-war period proposed a system for the elimination of child homelessness and neglect, aimed at preventing and monitoring neglected children and dysfunctional families, ensuring the protection of children's rights, as well as social assistance and prevention. The article describes the main activities of the formed system, accumulated during the positive experience of creating this system. At the same time, special attention is also paid to the shortcomings in working with neglected children and adolescents who are prone to committing offenses.

Key words: TASSR, homelessness, child neglect, offenses, juvenile delinquency, prevention of child delinquency, guardianship, orphans.

Һәр илнең киләчәге аның үсеп килүче буыны белән бәйле. Балалар һәм яшүсмерләр белән эш Россия җәмгыятенең иң йомшак якларының берсе булып кала. Хәзерге вакытта балигъ булмаганнарны опекага алу белән шөгыльләнүче махсус дәүләт структуралары бар, беренче чиратта, имин булмаган гаиләләрдәге балаларга сыйфатлы белем һәм ял алу мөмкинлеге тудырыла. Моңа бәйле рәвештә бүгенге көндә балалар проблемаларын хәл итү өлкәсендә тупланган тарихи тәҗрибәне фәнни яктан өйрәнү дә зур әһәмияткә ия.

Бу мәкаләдә бәян ителгән социаль процессларның объектив картинасын, балигъ булмаганнарга карата дәүләт сәясәтен формалаштырганда уңай һәм тискәре моментларны ачу өчен, тарихчыларның, социологларның һәм педагогларның күпьеллык фәнни хезмәтләре анализланды.

Өйрәнелә торган материаллардан күренгәнчә, балигъ булмаганнар арасында караучысызлык, сукбайлык һәм тәртип бозу кебек проблемалар XX гасыр урталарында уңышлы хәл ителгән булган. Без өйрәнә торган мәсьәләләр А.А. Славко, Э.З. Бикчурина, Д.Э. Кабиров, Д.В. Седова хезмәтләрендә чагылыш тапкан.

XX гасыр уртасында балалар йортларында тәрбияләнүчеләргә дәүләт тарафыннан, иң беренче чиратта, тәрбия һәм опекага игътибар көчәйтелә, шуңа бәйле рәвештә сукбайлык һәм күзәтүчесезлек кебек социаль күренешләр белән көрәш дәүләт органнары тарафыннан гамәлгә ашырыла торган сәяси чаралар комплексы кысаларында башкарыла. 1945 елдан башлап балигъ булмаганнарны социаль яклау сәясәтенә яңа төзәтмәләр кертелгән, ятим балаларга социаль ярдәм күрсәтү, киң җәелдерелгән балалар йортлары системасын булдыру, югары квалификацияле педагогик кадрлар әзерләү процессын активлаштыру, шулай ук балаларны тәрбиягә ала торган гаиләләргә урнаштыру системасы камилләштерелгән.

1945–1953 елларда балаларны гаиләдә тәрбияләү проблемасы беренче планга чыга, моны башкару өчен җаваплы опека һәм попечительлек органнары булдырыла.

Сугыштан соңгы чорда күзәтүчесез калган балалар белән эшли торган комиссияләрнең вәкаләтләре киңәя башлый. Бу – яшүсмерләр белән социаль эшне оештыруда мөһим үзенчәлек булып, аларга кисәтү эшләре, халык арасында массакүләм аңлату эшен оештыру, махсус балалар учреждениеләре тарафыннан әлеге социаль эшне оештыруны жайга салу кебек вазифаларны үтәү йөкләнә. Мәсәлән, Казан шәһәренең Киров районында эшләүче әлеге комиссия тәрбиягә алынган балаларны, аларның тормыш шартларын оператив күзәтү максатында, сайлау округларындагы депутатларга беркетергә карар кылган [ГА РТ. Ф. Р-992. Оп. 1. д. 346. Л. 1].

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: совет чорында Татарстанда балигъ булмаганнар арасында сукбайлыкка һәм җинаятьчелеккә каршы көрәш алымнары башка төбәкләрдән аз аерыла, алар, нигездә, бөтен ил өчен бертөрле була. Мондый хәл балаларның сукбайлыгын

һәм җинаятьчелекне булдырмауга юнәлтелгән чараларның гомуми норматив актлар белән үзәкләштерелгән һәм катгый регламентланган булуы белән бәйле. Рәсми документларда күп тапкырлар «...этисез, әнисез калган яки ялгыз ана булган яшь буынны тәрбияләү дәүләт контролендә булырга тиеш», – дип ассызыкланган [ГА РТ. Ф. Р-3610. Оп. 1. д. 553. Л. 78].

Сугыштан соңгы чорда дәүләтнең иң мөһим кайгыртуы – балаларны гаиләләргә урнаштыру. Мондый сәясәтне гамәлгә ашыру РСФСР Халык комиссариаты, РСФСР Юстиция Халык комиссариаты, РСФСР Юстиция Халык Комиссариатының патронлаштыру, опека һәм уллыкка алу турында инструкция нигезендә, башкарма хакимият органнары, үзәк һәм җирле партия органнары һәм турыдан-туры учреждениеләр дәрәҗәсендә башкарылган. 1943 елның 8 апрелендәге 325 номерлы Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карары нигезендә ата-анадан мәхрүм калган балаларны опека, попечительлек һәм патронлаштыру, шулай ук уллыкка алуда эшче һәм колхозчы гаиләләренә өстенлек бирелгән[1].

Архив материалларын өйрәнү күрсәткәнчә, ата-ана каравыннан мәхрүм калган балаларны урнаштыру буенча җирле комиссияләр һәр җирдә дә сыйфатлы һәм нәтиҗәле эшләмәгән. Шундый хәл ТАССРда да күзәтелә. Кабул ителгән чаралар нәтиҗәсендә 1953 елда Татарстан Республикасының бик аз районнарында, мәсәлән, Казан, Яшел Үзән шәһәрләрендә, Лаеш районында оештырылган комиссияләр генә нәтиҗәле эшләгән. Бөгелмә, Буденово, Юдино, Корноухово, Буа, Арча районнарында, Бөгелмә шәһәрендә комиссияләрнең эше канәгатьләнерлек түгел, чөнки ТАССР Министрлар Советы каршындагы комиссия район комиссияләреннән эш таләп итмәгән. Республика комиссиясе барлык иҗтимагый оешмаларның эшен контрольдә тотмаган, балалар милициясенең Балалар бүлмәсе эше белән кызыксынмаган [ГА РТ. Ф. Р-3682. Оп. 2. Д. 291. Л. 62].

Шуны да күрсәтеп үтәргә кирәк: төрле предприятие директорлары тарафыннан сукбайларны һәм ятим балаларны эшкә урнаштыруга игътибар бирелмәгән, аларга тиешле матди ярдәм күрсәтелмәгән, аларны тулай торакларга урнаштырмаганнар. Бу аеруча Алабуга шәһәренең 39 нчы балалар йортында тәрбияләнүчеләрнең яшәү шартлары күрсәтелгән материалларда чагыла [ГА РТ. Ф. Р-3682. Оп. 2. Д.289. Л. 22, 23, 24] .

1945–1953 елларда балалар сукбайлыгы һәм җинаятьчелеккә каршы тору һәм көрәш өлкәсендә төп рольне НКВД органнары башкара. Аларның эшчәнлеге норматив документлар белән катгый регламентланган: урамнан алынган балалар милиция бүлмәләренә, балалар бүлмәләренә, бүлгечләргә китерелә. Рәсми мәгълүматларга караган-

[1] Постановление СНК СССР от 08.04.1943 г. № 325 «Об утверждении Инструкции Наркомпроса РСФСР, Наркомздрава РСФСР, Наркомюста РСФСР о патронировании, опеке и усыновлении детей, оставшихся без родителей» // Собрание постановлений и распоряжений Правительства РСФСР. 1943. № 3. Ст. 24.

да, 1944 елда Татарстанда ике кабул итү-бүлгеч бүлмәсе: берсе – Казанда, икенчесе Бөгелмәдә булган. Рәсми мәгълүматларга караганда, 1947 елның 1 гыйнварыннан 1 декабренә кадәр республикада 12635 бала тоткарланган, шуларның 1426 сы – сукбай, 11209 ы – күзәтүчесез бала, алар арасында – 82,4% ы укучы, 1514 е – беркайда да укымаган, 2,2% ы – балалар йортларыннан качып калган, 213 е – эштән читкә киткән балалар. Шул ук вакытта милиция бүлмәләренә эләккән балалар арасында 3113 яки 24,6% ы ун яшькә җитмәгән балалар булуын күрсәтеп үтәргә кирәк [ГА РТ. Ф. 15. Оп. 6. Д. 756. Л. 38].

Бу балалар, алга таба, яшьләренә карап, балалар йортларына, яисә ФЗӨ мәктәпләренә һәм һөнәр училищеларына җибәрелә, производствога эшкә урнаштырыла яки әти-әниләренә кире кайтарыла. Хокук бозучылар хезмәт тәрбиясе колонияләренә озатыла.

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: сугыш вакытында ата-аналарын югалткан сукбай балалар, үз-үзләрен туендыру өчен, урлауга һәм талауларга «барырга» мәҗбүр булганнар, ә кайбер балалар, тиешле тәрбия һәм контроль булмау сәбәпле, җинаятьчелек тирәлеге йогынтысына эләккәннәр. Шулай итеп, 1946 елның икенче яртыеллыгында республика буенча 415 яшүсмер җинаять җаваплылыгына тартылган [ГА РТ (Государственный архив Республики Татарстан). Ф. 3610. Оп. 1. Д. 553. Л. 6–32].

Казан шәһәре Ленин районы Башкарма комитеты рәисе урынбасарының белешмәсендә күрсәтелгәнчә, 1948 елның беренче кварталында милициянең балалар бүлмәләренә 153 бала кергән, шул исәптән трамвайларда йөрү кагыйдәләрен бозган өчен – 80, хулиганлык өчен – 37, урам сәүдәсе өчен – 19, хәерчелек өчен 15 кеше тоткарланган. Тәрбиягә бирелгән күп кенә балалар теләнчелек белән шөгыльләнүләрен дәвам иткәннәр. Мәсәлән, Бөек Ватан сугышында һәлак булган сугышчының улы 9 яшьлек (үзенең апасында яшәүче) И. Чугунов, 1947 елның 17 апрелендә колхоз базарында милиция органнары тарафыннан тоткарлана [Народное хозяйство ТАССР, с. 160]. Аны сукбайлыкта йөрергә һәм теләнергә апасы мәҗбүр иткән булып чыга. Мондый фактлар республиканың күп кенә районнарында урын алган, бу хакимият структуралары тарафыннан опекадагы балаларның хәленә бернинди контроль булмау турында сөйли.

Балигъ булмаганнарның җинаятьчелек проблемасын өйрәнгәндә, бу категория гражданнарының җинаятьчелек күрсәткечләре арту социаль яки икътисади факторларга гына түгел, ә көрәш алып барыла торган чараларга да бәйле булуы ачыклана. Архив материалларын анализлау күрсәткәнчә, җинаять кылган яшүсмергә карата җәза-репрессия чаралары гына түгел, социаль-ориентлашкан һәм педагогик характердагы чаралар да кулланылган. Әңгәмәләр, аңлатмалар һәм ата-аналар, укытучылар, мәктәп директорларына карата кисәтүләр аеруча киң таралыш алган.

Совет чорында комсомол һәм профсоюз оешмалары, район халык мәгарифе бүлекләренең бу юнәлештәге эшчәнлектә роле аеру-

ча зур булган, алар мөмкин кадәр бала хокукларын саклау, ата-ана тәрбиясеннән мәхрүм калган балаларны урнаштыру буенча эш алып барганнар.

Балаларның караучысыз калуын һәм хокук бозуларын бетерү системасында ачыкланган уңай яклар һәм проблемалар бу мәсьәләне тарихи яктан фәнни өйрәнүне алга таба да дәвам итүне таләп итә.

Сугыштан соңгы чорда яшүсмерләр арасында киң таралган сукбайлык, күзәтүчесезлек, җинаятьчелек кебек тискәре күренешләрне юкка чыгарганда тупланган уңай һәм тискәре тәҗрибәне өйрәнү Россия җәмгыяте үсешенең хәзерге этабында дөрес стратегия һәм тактиканы әзерләүдә зур әһәмияткә ия.

Әдәбият

ГА РТ (Государственный архив Республики Татарстан). Ф. Р-992. Оп. 1. Д. 346. Л. 1.

ГА РТ. Ф. Р-3610. Оп. 1. д. 553. Л.78.

ГА РТ. Ф. Р-3682. Оп. 2. Д. 291. Л. 62.

ГА РТ. Ф. Р-3682. Оп. 2. Д.289. Л. 22,23,24.

Народное хозяйство ТАССР: Сб. ст. Казань, 1957.

ГА РТ (Государственный архив Республики Татарстан). Ф. 15. Оп. 6. Д. 756. Л. 38.

ГА РТ (Государственный архив Республики Татарстан). Ф. 3610. Оп. 1. Д. 553. Л. 6–32.

Әхмәтов Данир Илгизәр улы,
ТР ФА Татар энциклопедиясе һәм төбәк белеме институтының
3 курс аспиранты